

BIBLIOTEKA – PRIEIGOS PRIE INFORMACIJOS, ŽINIŲ IR KULTŪROS VARTAI

Regina Varnienė

Lietuvos Martyno Mažvydo

Bibliotekos direktoriaus pavaduotoja,

Bibliografijos ir knygotyros centro direktorė

Įžanga. 2003 m. rugpjūčio 1-9 d. Berlyne vyko Pasaulinis bibliotekų ir informacijos kongresas, kuris buvo ir 69-oji IFLA generalinė konferencija.

Nėra kito tokio miesto Europoje, kaip Berlynas., iš kurio per pasaulį būtų vilniję tiek istorijos sukrėtimų bangų. Nuo pat jo įkūrimo, o ypač nuo XX a. pradžios, mieste nuolat vyksta reikšmingi pokyčiai: imperatoriškosios dinastijos dvaras tapo revoliucijos židiniu, audringame trečiajame dešimtmetyje atsirado nacionalsocializmo užuomazgos, o po didžiausio vokiškojo reicho nuniokojimo miestas padalytas, užvaldytas dviejų dialektiškai priešingų ir priešišku sistemų. Svarbiausias XX a. pabaigos įvykis -Berlyno sienos griūtis, kaip ir daugelis kitų iš kasdienybės gimstančių legendų, pamažu grimzta į praeitį, užpildydamas berlyniečių sąmonę kasdienio gyvenimo rūpesčiais. Berlyno svečiams be šeiminkų pagalbos jau sunku surasti vietą, dalijusią miestą į dvi dalis. Šiandien ten, kur stovėjo Berlyno siena, kyla grakštūs administracinės paskirties dangoraižiai.

Kongreso emblema - Brandenburgo vartai - puikus nūdienos bibliotekos vaidmens simbolis, nes biblioteka - tai prieigos prie informacijos, žinių ir kultūros vartai.

Atstovauju įstaigai, kuri yra atsakinga už mūsų šalies katalogavimo strategiją, standartus, katalogavimo taisykles bei šių dokumentų taikymą, todėl dalyvavau IFLA Katalogavimo sekcijos renginiuose, kuriuose priimti sprendimai neabejotinai turės didžiulės įtakos siekiant katalogavimo politikos konsensuso pasaulyje. Taip pat dirbau IFLA Bibliografijos sekcijoje, susitikimuose ir programiniuose renginiuose, nes esu šios sekcijos Nuolatinio komiteto narė, bei dalyvavau CDNLP programoje, kuri vyko Reichstage.

Katalogavimo reformų poreikis. IFLA Katalogavimo sekcija yra katalogavimo teorijos, praktinės veiklos, taip pat standartų kūrimo bei jų peržiūros centras. Sekcija analizuoja visų dokumentų rūšių bibliografinių bei autoritetinių įrašų sudarymą, jų naudojimo galimybes. Sekcija taip pat siūlo, derina ir vysto katalogavimo taisykles, metodikas, bibliografinės informacijos standartus, atsižvelgdama į elektroninę informaciją ir tinklo aplinką, siekdama gerinti prieigą prie dokumentų ir skatindama keitimąsi įrašais.

Siekdama užsibrėžtų strateginių tikslų, Katalogavimo sekcija nusprendė kurti bibliografinių įrašų tarptautines katalogavimo taisykles. Kadangi tai ypač sudėtinga užduotis, buvo nutarta ją įgyvendinti etapais: prieš IFLA konferencijas rengti ekspertų susitikimus.

Norint suvokti veiksnių eilės logiką, būtina žvilgtelėti, kas gi padaryta šioje srityje. Jeigu analizuosime 1999 m. balandžio mėnesį Maskvoje vykusios konferencijos "Tarptautinės ir nacionalinės katalogavimo taisyklės: dabartinė būklė ir ateities perspektyvos" rezoliuciją ir rekomendacijas, pamatysime, jog būtent šioje konferencijoje iškeltas siūlymas pasaulio kataloguotojams dirbti drauge, siekti didesnes unifikacijos, kuri garantuoja geresnę ir efektyvesnę informacijos prieigą. Tam tikslui buvo numatyta parengti daugiakalbį katalogavimo terminų žodyną, inventorizuoti pasaulio šalių katalogavimo taisykles, išanalizuoti jų ir ISBD atitikimą, sukurti metodikas metaduomenims pateikti. IFLA Autoritetinių duomenų darbo grupei FRANAR (Funkciniai reikalavimai ir autoritetinių įrašų numeracija) pavesta parengti funkcinis reikalavimus autoritetiniams įrašams, analogiškus bibliografinių įrašų reikalavimams.

Konferencijoje taip pat buvo kalba apie tai, kad reikėtų įsteigti specialų serverį, per kurį būtų prieinami įvairių šalių valstybinių bibliografijos tarnybų rengiami autoritetiniai įrašai.

Maskvos konferencijos rezoliucija ir rekomendacijos tapo pagrindinėmis Katalogavimo sekcijos darbo programos, pristatytos IFLA Frankfurto ir Berlyno konferencijose, kryptimis. Tą pažymėjo šios programos organizatorė ir Katalogavimo sekcijos pirmininkė Barbara B. Tillett atidarydama pirmąjį pasaulio katalogavimo ekspertų susitikimą Frankfurte, kuriam buvo pradėta ruoštis iš anksto. Šių metų kovo mėnesį Katalogavimo sekcija išsiuntinėjo anketas, kuriose buvo prašoma palyginti su Paryžiaus principais kiekvieną savo katalogavimo taisyklių sritį, paaiškinti, kuo jos skiriasi ir kokios tų skirtumų priežastys. Lietuvos kataloguotojai pateikė atsakymus (internetu adresu: http://www.ddb.de/nelvs/pdf/code_lithuania.pdf), nurodė, kad įrašai rengiami pagal "Kompiuterinių bibliografinių ir autoritetinių įrašų sudarymo metodiką", tačiau metodika neatstoja išsamių katalogavimo taisyklių. Tokios taisyklės galėtų būti sukurtos ateityje, jei tarptautiniu mastu, taip pat ir Lietuvoje, būtų išspręsta daugelis teorinių katalogavimo problemų. Tačiau kol pasaulio katalogavimo ekspertai tariasi, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje sudaryta speciali darbo grupė rengia naują jau gerokai senstelėjusios "Kompiuterinių bibliografinių ir autoritetinių įrašų sudarymo metodikos" laidą. Ji bus peržiūreta ir papildyta naujais IFLA dokumentais ir rekomendacijomis. Patirtis, įgyta nuolat dirbant su katalogavimo dokumentais, buvo naudinga atsakant į minėtos anketos klausimus ir padėjo deramai pasirėngti konferencijai Frankfurte. Į susitikimą ekspertai atvyko iš anksto aptarę daugelį aktualių klausimų specialiai tam sukurtoje Vokiečių bibliotekos svetainėje.

Atidarydama konferenciją B. Tillett pabrėžė, kad tai yra istorinės reikšmės susitikimas, į kurį susirinko 54 ekspertai iš 32 Europos šalių, siekdami iš naujo aptarti katalogavimo principus. Ji išreiškė viltį, kad konferencijos rezultatai gerins informacijos perdavimo galimybes, visuotinai priimtų bibliografinių ir autoritetinių įrašų sudarymo standartų diegimą. Būtent šis tikslas yra 1961 m.

IFLA 69-oji generalinė konferencija

Paryžiuje vykusios konferencijos pagrindinio tikslo - pagrįsti tarptautinį katalogavimo standartizavimą, kuris iš esmės jau pasiektas, taša. Daugelio pasaulio šalių katalogavimo taisyklės rengiamos laikantis Paryžiaus principų; tai patvirtino anketų analizės rezultatai.

Susitikimo ekspertai buvo tos nuomonės, kad praėjus daugiau nei keturiasdešimčiai metų, labai svarbu turėti bendrus tarptautinius katalogavimo principus, nes viso pasaulio kataloguotojai ir vartotojai naudojami nuotolinės prieigos katalogu. Frankfurto susitikime buvo bandyta taikyti Paryžiaus principus nuotolinės prieigos katalogams ir rengti naujus katalogavimo principus.

Daug vertingos informacijos pateikė pranešėjai iš įvairių pasaulio šalių. B. Tillett Paryžiaus principus apžvelgė ir juos įvertino iš naujos laiko perspektyvos, Johnas D. Byrumas ekspertams pristatė bibliografinio aprašo standartizavimo naujoves, Patric Le Boeuf supažindino su koncepcijomis, terminologija, vartojama funkcinuose reikalavimuose valstybinės bibliografijos įrašuose. Graikų, lotynų klasikos ir viduramžių autorių vardų ir antraščių, kolektyvų vardų bibliografinės apskaitos klausimus nagrinėjo Pino Buizza ir Mauro Guerrini, kurie svarstė vardų ir antraštės pasirinkimo įrašo kreipties elementų (access points) bei jų prioriteto problemas. Mūsų bibliotekos specialistams šis pranešimas aktualus, nes esame parengę lietuviškas katalogavimo taisykles senajai knygai, todėl įdomu mūsų darbą palyginti su Italijos kataloguotojų teorija ir praktika. Vokietijos specialistų Monikos Münnich ir Hanso Popsto pranešimas pristatė kreipties elementų pasirinkimą pataisytose vokiečių katalogavimo taisyklėse RAK. Šių pranešimų tekstai anglų kalba skelbiami Vokiečių bibliotekos svetainėje http://www.ddb.de/news/ifla_conf_index.htm

Intensyvus darbas taip vyko atskirose grupėse, kuriose buvo galima išsamiai aptarti asmenvardžių, kolektyvų vardų, serijų, daugiadalių kūrinių, unifikuotų antraščių katalogavimo problemas. Ekspertai buvo įpareigoti pasibaigus konferencijai padirbėti prie naujų katalogavimo principų: pateikti dalykinius pasiūlymus ir redakcines pastabas. Kitose IFLA konferencijose, vyksiančiose įvairiuose kontinentuose, bus pristatytas naujų Frankfurto principų projektas ir įvairių pasaulio šalių kataloguotojai galės pareikšti savo nuomonę.

Katalogavimo principų paskirtis — tarnauti katalogu vartotojų patogumui. Vadovaujantis tuo principu, reikia sukurti tarptautines katalogavimo taisykles, kurios būtų taikomos bibliografiniams ir autoritetiniams įrašams, kompiuteriniams bibliotekų katalogams. Jos taip pat gali būti taikomos bibliotekų, leidėjų, archyvų, muziejų ir kitų

organizacijų sudaromoms bibliografijoms ir duomenų failams. Katalogavimo principų projekte pateiktas nuoseklus požiūris į visų rūšių bibliografinių išteklių aprašomąjį katalogavimą ir dalykinimą.

Naujų principų projektas grindžiamas pasaulinėmis katalogavimo tradicijomis, IFLA dokumentuose "Funkciniai reikalavimai bibliografiniams įrašams" (FRBR) ir "Funkciniai reikalavimai ir autoritetinių įrašų numeracija" (FRANAR) pateiktais conceptualiais modeliais. Projekte aptariami šie principų aspektai: bibliografinė erdvei svarbūs objektai - entitetai, atributai ir santykiai, katalogo funkcijos, kontroliniams kreipties elementams naudojamų autoritetinių pradmenų pasirinkimas ir struktūra, autoritetiniai įrašai, paieškos galimybių pagrindai, pateiktys. Prie dokumento pridedamas terminų žodynas, kuriame apibrėžiami šiame dokumente vartoti terminai. Žodyne pateikti terminai yra siūlomieji, tai tik gairės vertėjams, kad būtų lengviau suprasti terminus anglų kalba ir surasti atitinkamus terminus savo kalba. Šio dokumento vertimas į lietuvių kalbą artimiausiu metu bus paskelbtas LNB svetainėje.

Suprantama, kad kataloguotojai, stebintys pasaulyje jau keletą metų vykstantį katalogavimo taisyklių harmonizavimo procesą, suabejos, ar IFLA bandymas susitarti dėl katalogavimo politikos pasiseks. Naujų katalogavimo principų rengimas parodė, kad didžiosios šalys, seniai puoselėjančios savo katalogavimo taisykles, nenoriai atsisakytų savo unikalumo. Kita vertus, harmonizavimo procese atsiranda tam tikrų poslinkių nuo griežto Paryžiaus principų unifikavimo link "laisvėjimo". Pavyzdys galėtų būti unifikuoto pradmens koncepcijos atsisakymas, nors tai buvo vienas didžiausių "Paryžiaus principų" pasiekimų. Šiuo metu UBC programa įvedė priimtą pradmens formą (*authorized*), įteisinančią galimybę ją vartoti vietoje unifikuotos formos. Pagrindiniai šio sprendimo motyvai - vartotojui palengvinti paiešką jo pageidaujama kalba, kuri iš esmės nėra aktuali automatuotoje sistemoje. Pavyzdžiui, šiuo metu LIBIS sistemoje vartotojas paieškai vartoja paties pasirinktą kalbą, nors įrašas parengtas taip, kad pagrindiniame UNIMARC/Authorities 200 lauke pradmuo pateikiamas unifikuota forma, "surenkančia" po savimi visas kitas aptiktas pradmens formas.

Turės praėti nemaža laiko, kad įsitikintume, ar šis naujas UBC programos sprendimas dėl autoritetinio pradmens įvedimo buvo tikslingas. IFLA Katalogavimo sekcija ir kiti padaliniai dar turi atsakyti į begalę kitų ne mažiau svarbių klausimų.

Frankfurto konferencijos darbas ir diskusijos tęsėsi

IFLA 69-oji generalinė konferencija

IFLA konferencijoje Berlyne, kur B. Tillett ir darbo grupių vadovai supažindino platesnę auditoriją su parengtais dokumentais ir atlikto darbo rezultatais.

Valstybinės bibliografijos virtualioje aplinkoje. Bibliografijos sekcijos narių pasitarime pagrindinis dėmesys buvo skirtas naujam strateginiam planui sudaryti bei pasirengti Argentinoje įvyksiančiai 70-ajai IFLA konferencijai. Buvo aptarta daug svarbių problemų. Siame pasitarime pasisakiau apie tai, kad sparčiai žengiant į priekį, diegiant pažangiausias technologijas ir taikant naujausią metodiką, pamirštama, jog kai kuriose šalyse bibliografinė apskaita yra fragmentiška arba visai nevykdoma. Buvo atsižvelgta į šias pastabas ir pasiūlyta Bibliografijos sekcijos uždavinius papildyti priemonėmis, skirtomis besivystančių šalių bibliografinės apskaitos plėtrai. Taip pat pasiūliau Bibliografijos sekcijai glaudžiau bendradarbiauti su kitomis IFLA darbo grupėmis bei su tarptautinę standartinę numeraciją vykdančiomis organizacijomis - ISSN, ISMN, ISBN ir kt. Artimiausiu metu pataisytas ir papildytas strateginis Bibliografijos sekcijos planas bus skelbiamas internete.

Bibliografijos sekcija pristatė įdomią ir aktualią programą, kurioje buvo perskaityti pranešimai apie modernias valstybinės bibliografijos formas ir naujausius darbo metodus. Klausimus, kurie iškyla šalims, pradedančioms interneto dokumentų bibliografinę apskaitą, savo pranešime aptarė Marcelle Beaudiquez iš Prancūzijos. Pranešėjos nuomone, ne visi UBC principai tinka interneto dokumentams; pavyzdžiui, "Priklausomybė tam tikrai šaliai" negali būti taikoma virtualiai erdvei. Tačiau buvo paminėta, kad iš dalies šią problemą sprendžia šalių apibūdinantys *fr, lt, se* ir kt. domenai. Bet yra ir kitokių domenų: *com, org, net*, kurie netinka interneto dokumentams "inventorinti". Pranešėja pagrindė teiginį, kodėl taip sunku taikyti UBC principus interneto dokumentams. Lietuvoje interneto dokumentų bibliografinė apskaita pradėta 2002 m., tad buvo įdomu Prancūzijos ekspertės pranešime susipažinti su jų patirtimi.

Robert P. Holley paskelbtai bibliografinės apskaitos ir valstybinių bibliografijų tyrimo rezultatai (jie publikuoti ir mokslo darbuose "Bibliografija, 99") parodė, jog valstybinės bibliografijos leidinių elektronine forma išleidžiama tik 25%. Bibliografijos sekcija, norėdama išaiškinti šios problemos tendencijas, išklausė naujų tyrimų rezultatus, kuriuos pristatė Unni Knutsen iš Norvegijos. Ji pareiškė, kad elektroninių valstybinių bibliografijų versijų pozicijos stiprėja, jos tampa vis populiarsnės. Net 23 šalių valstybinės bibliografijos tamybos savo produkciją pateikia internete, 2 — per tinklą ir internete, 6 - tik per

tinklą. Kai kurioms šalims CD-ROM yra vienintelė priimtina valstybinės bibliografijos pateikimo forma, kitos kartu su CD-ROM leidžia leidinius ir tradicine forma. Pranešėja padarė valstybinių bibliografijų, publikuojamų elektronine forma, apžvalgą bei išdėstė valstybinės bibliografijos elektroninės leidybos planus. Atsižvelgiant į tai, kad vis daugiau valstybinės bibliografijos leidinių publikuojama CD-ROM, iškyla nemažai klausimų dėl duomenų pateikimo, paieškos galimybių ir pan. Specialistė Maja Žumer išitikinusi, kad laikas turėti CD-ROM parengimo metodiką, kuri unifikuotų privalomų duomenų pateikimą. Reikia organizuoti vartotojo interfeisą jam patogiausią formą, nes šiuo metu daugumas pranešėjos tyrinėtų CD-ROM yra skirtingai parengti, jų paieška nepatogi ir neefektyvi. Metodika, pranešėjos nuomone, padėtų unifikuoti peržiūros, duomenų pateikimo ir paieškos apdoravimo rezultatus, nurodyti reikalingus paieškai laukus, kurie turėtų būti privalomi. Metodika vienareikšmiškai apibūdintų autoritetinės apskaitos būdus ir kreipties elementus, duomenų išvedimo standartizavimą ir daugelį kitų dalykų.

Visi Bibliografijos sekcijos pranešėjai, kalbėdami įvairiais bibliografinės apskaitos klausimais, pabrėžė valstybinės bibliografijos prieigos svarbą. Šią problemą analizavo Juha Hakala savo pranešime. Jis pažymėjo, kad prieigos būdas prie valstybinės bibliografijos, pateiktos tinkle, yra neefektyvus, nes neužtikrina duomenų kopijavimo. O tai neatitinka pagrindinio reikalavimo - mažinti katalogavimo kaštus. Šiai problemai spręsti pranešėjas pasiūlė pasitelkti Z39.50 duomenų perdavimo protokolą. Aptarti ir kiti valstybinės bibliografijos pateikimo internete aspektai: įrašų parengimas MARC formatu, apmokestinimo arba laisvos prieigos parengimas, sutarčių sudarymas bei įvairūs organizaciniai klausimai.

LIBIS užtikrina prieigą prie valstybinės bibliografijos per Z39.50 protokolą, todėl sužinoti daugiau apie šio protokolo naudojimo galimybes buvo ypač naudinga, nes pranešėjas aiškiai nurodė pagrindinius šio protokolo vartojimo trūkumus, dėl kurių prieiga prie valstybinės bibliografijos internete pasidaro neefektyvi. Svarbiausi jų - tai skirtingų MARC formatų vartojimas ir duomenų konvertavimo nevisavertiškumas, UNICODE nebuvimas konkrečioje programinėje įrangoje, skirtingos semantikos Z39.50 protokole naudojimas ir kiti. Baigdamas pranešėjas padarė išvadą, kad valstybinės bibliografijos pateikimas internete turi perspektyvią ateitį, nes didėja šalių suinteresuotumas kuo operatyviau pateikti informaciją vartotojams, be to, gerėja techninės šios problemos sprendimo galimybės.